

УДК 340.11

В. П. НАГРЕБЕЛЬНИЙ

*Володимир Петрович Нагребельний, заступник
директора Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України, кандидат юри-
дичних наук, член-кореспондент НАПрН України*

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

У листопаді цього року Національній академії наук України (далі – Академія) виповнюється 95 років. Це не лише визначна дата в історії вітчизняної науки, а й подія справді всеукраїнського значення. Офіційною датою заснування Академії вважається 27 листопада 1918 р. – день проведення Першого Спільного зібрання Української Академії наук (УАН). Створення Академії стало закономірним результатом патріотичної діяльності кількох поколінь українських учених, які спрямовували свої зусилля на інтелектуальне самоствердження нації. Водночас ця подія стала важливим кроком до утвердження передових підходів в організації науки, повноправного входження української науки в європейський і світовий науковий простір.

Організаційна структура, форми і методи діяльності Академії зумовлені її правовим статусом, нормативним закріпленням її прав і обов'язків. Цей статус з часу заснування Академії традиційно мав два рівні регулювання – державний (закони, укази Президента, постанови і розпорядження Уряду тощо) і внутрішньоакадемічний (Статут Академії, рішення Загальних зборів і постанови та розпорядження Президії Академії)¹.

Першими актами, якими визначався правовий статус УАН, були Статут УАН і декрет гетьмана П. П. Скоропадського від 14 листопада 1918 р. «Про заснування Української Академії наук». Статут готувався за надзвичайно складних умов становлення української державності. За цим Статутом УАН розглядалася як найвища державна наукова установа. У лютому 1919 р. УАН було офіційно визнано Урядом Радянської України і їй передбачалося надавати державну підтримку. Через два роки УАН перейменовано на Всеукраїнську Академію наук (ВУАН). У середині 20-х років завершився перший етап її становлення та визначення правового статусу.

Другій половині 20-х – початкові 30-х років притаманні посилення державного впливу на Академію наук й відповідна перебудова її структури. Цього часу запроваджено адміністративно-командні засади у науково-дослідну діяльність інститутів Академії, розширився її склад, почала діяти аспірантура. У 1936 р. ВУАН було перейменовано на Академію наук УСРР. Тиск на неї з боку адміністративно-командної системи посилювався. Водночас Академії було збільшено грошові асигнування, що сприяло чисельному збільшенню її кадрового складу. Попри всі труднощі у 30-х роках, в Академії склалося чимало нових наукових шкіл і досягнуто важливих результатів, насамперед у галузі точних наук.

Під час Великої Вітчизняної війни Академія працювала на потреби оборони країни. У повоєнний і наступні періоди вона зосередила увагу переважно на проблемах науково-технічного прогресу. Поступово Академія перетворилася на найбільший в Україні науковий центр з розвинутою дослідницькою, конструкторською і виробничою базою. Зміцніли її зв'язки з практикою, виробництвом, підвищилась ефективність теоретичних і прикладних досліджень, посилилися контакти з іноземними науковими установами, вдосконалювалась правова база організації та діяльності Академії. Вчені Академії збагатили вітчизняну науку багатьма фундаментальними відкриттями, сприяли прогресові світової науки.

Проголошення України незалежною державою у серпні 1991 р. стало початком нового, сучасного етапу в діяльності Академії. Вона вийшла із системи союзної Академії і почала працювати на суверенну Україну. Того самого року змінилася й назва Академії – з «Академія наук УРСР» на «Академія наук України». Згодом Академії було надано статус національної наукової установи.

Нові умови викликали й зміни у правовому регулюванні діяльності Академії.

Першорядне значення для утвердження її правового статусу як головної наукової установи незалежної держави і перебудови діяльності відповідно до нових завдань мали укази Президента України «Про забезпечення діяльності та розвитку Академії наук України» від 20 січня 1992 р. № 43 та «Про державну підтримку наукової діяльності Академії наук України» від 22 березня 1994 р. № 100, якими юридично утверджено визнання Академії вищою державною науковою організацією України, яка одержала статус національної установи.

Положення цих указів одержали подальший розвиток в Указі Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки Національної академії наук України» від 10 березня 2000 р. № 456. Цим Указом було визначено ключові завдання Національної академії наук України на сучасному етапі, що характеризується економічним, соціальним, духовним піднесенням і об'єктивно вимагає суттєвого зростання рівня наукових досліджень, упровадження їх результатів у практику, активізації ролі Академії у державному і суспільному житті. Основні з них – участь у формуванні державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності, концентрація зусиль на досягненні світового рівня фундаментальних і прикладних досліджень, пріоритетних напрямках науки, а також посиленні впливу їх результатів на інноваційний розвиток економіки, освіти і культури в Україні. Академію зорієнтовано на активну участь у підготовці наукових оцінок і прогнозів суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного розвитку держави, її екологічного стану, розроблення відповідних пропозицій і рекомендацій з цих питань. Важливими напрямками діяльності Академії задекларовано підготовку наукових кадрів, сприяння інтеграції вітчизняного інтелектуального потенціалу у світовий науковий простір.

З метою створення відповідних умов для фахової діяльності вчених, розвитку матеріально-технічної бази Національної академії наук України Верховна Рада України 7 лютого 2002 р. прийняла Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій та статусу їх майнового комплексу». У ньому вперше на законодавчому рівні утверджено загальнодержавний статус НАН України як вищої державної наукової організації України, що організовує і здійснює фундаментальні та прикладні наукові дослідження, а також координує проведення фундаментальних досліджень у всіх наукових установах та організаціях України.

Окремі аспекти діяльності Академії відображено також у законах України «Про наукову і науково-технічну експертизу» (1995 р.), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1998 р.), «Про наукову і науково-технічну інформацію» (2000 р.) тощо.

Згаданими правовими актами було визначено новий рівень прав і обов'язків Академії, її відповідальність за рівень вітчизняної науки та стан фундаментальних досліджень у країні в цілому, незалежну оцінку процесів суспільного, науково-технічного і культурного розвитку Української держави. На Академію покладено організацію, проведення та координацію наукових досліджень з фундаментальних проблем природознавства, технічних і гуманітарних наук з метою відродження і всебічного розвитку духовної та матеріальної культури народу України.

Згідно чинного законодавства України функціонування Національної академії наук України ґрунтується на всебічній підтримці її статутної діяльності державою, безстрокової та безоплатній передачі в користування Академії без зміни форми державної власності всього потужного академічного майнового комплексу, створеного протягом багатьох десятиліть.

Водночас, визнання високого державного статусу Національної академії наук України, її особливої ролі загальнонаціонального інтелектуального центру реалізовано у розвитку внутрішньої самоврядності Академії як потужної наукової корпорації, що полягає у самостійному визначенні тематики досліджень, своєї структури, вирішенні науково-організаційних, майнових, господарських, кадрових питань, здійсненні міжнародних наукових зв'язків тощо.

Нова суспільна атмосфера, що сприяла утвердженню демократичних самоврядних принципів управління наукою, піднесенню творчої ініціативи вчених, спричинила значні позитивні зрушення в організації життєдіяльності Академії. Нові Статути Академії, прийняті її Загальними зборами у 1992 р. та 2003 р., положення про секції, відділення та наукові установи, затверджені після широкого громадського обговорення (1992 р., 1998 р., 2002 р.), відображали важливі демократичні зміни у внутрішньому житті наукових установ, свідчили про зростання впливу учених на формування і реалізацію наукової політики, розвиток економіки країни, духовної культури українського народу.

З метою вдосконалення правового статусу Національної академії наук України, приведення положень її чинного Статуту у відповідність до вимог чинного законодавства у квітні 2013 р. Загальними зборами було ухвалено нову редакцію Статуту Академії, у якому відображено посилення ролі Академії у забезпеченні науково-технічного, соціально-економічного та культурного розвитку країни, уточнення основних завдань діяльності Академії на сучасному етапі, а також її правового статусу як вищої державної наукової установи України з правами самоврядної організації. Принцип самоврядності та відносної автономії (абсолютної бути не може) Академії є фактором, що сприятиме забезпеченню об'єктивності наукових досліджень. Важливими елементами нової редакції Статуту Академії є також положення щодо фінансово-економічних основ її діяльності, кадрового забезпечення, більш чіткого розмежування функцій і компетенції органів управління Академії тощо.

З часу проголошення незалежності України, як зазначалось вище, було прийнято цілу низку законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на державну підтримку наукової і науково-технічної діяльності, зокрема фундаментальної науки, інноваційного розвитку тощо. Однак ці акти мають загальний

характер, не враховують особливості правового статусу, організації та діяльності Національної академії наук України, її науково-дослідних установ та інших підрозділів. До того ж потенціал зазначених актів не може бути реалізований повною мірою через наявність існуючих колізій між нормами загального і спеціального законодавства, а також через не виправдане фактичне поширення на сферу академічної науки і діяльності НАН України багатьох загальних норм законодавства (цивільного, господарського, фінансового, податкового, бюджетного, митного, трудового тощо), які не враховують особливостей існуючих правовідносин у зазначеній сфері.

За таких обставин подальше істотне вдосконалення правового статусу і підвищення рівня правового забезпечення організації та діяльності НАН України (поряд з внесенням відповідних змін і доповнень до чинного законодавства та статутних актів Академії), на наш погляд, має здійснюватися на основі спеціального комплексного і належним чином кодифікованого Закону України «Про Національну академію наук України» (далі – Закон).

Важливість прийняття такого Закону зумовлена необхідністю більш чіткого визначення державою місця і ролі НАН України у розвитку української науки, уточнення правового статусу Академії, та правового режиму її майнового комплексу упорядкування відносин Академії з державними інституціями та суспільством. Як показала практика, часткове врегулювання цих питань у законах України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1998 р.), «Про особливості правового режиму діяльності НАН України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» (2004 р.) та деяких інших нормативно-правових актах не можна вважати достатнім, оскільки належний рівень та системність правового регулювання діяльності Академії відповідно до її особливого статусу в суспільстві як державної і водночас самоврядної організації, а також ролі у вирішенні найважливіших питань забезпечення сталого розвитку України, повною мірою не забезпечуються. Не визначено, зокрема, дієві механізми реалізації багатьох завдань, покладених державою на Академію, регулювання її окремих відносин з органами виконавчої влади тощо. Академія є національним надбанням; з нею пов'язаний майбутній економічний і соціальний розвиток держави, зростання її наукового і науково-технічного потенціалу. Тому розробка і прийняття спеціального комплексного законодавчого акта, який би системно та оптимально врегулював найважливіші аспекти відносин Академії з державою, зарубіжними і міжнародними науковими організаціями, виокремив особливості правового статусу НАН України та правового режиму її майнового комплексу, безумовно, стане важливим кроком на шляху законодавчого забезпечення розвитку вітчизняної наукової і науково-технічної сфери.

Отже, метою прийняття Закону України «Про Національну академію наук України», на нашу думку, є суттєве удосконалення правових, організаційних, фінансових та інших засад діяльності Академії, систематизація та визначення на законодавчому рівні найважливіших правових положень, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку в державі фундаментальних і прикладних наукових досліджень та їх належної координації, істотне поліпшення умов для продуктивної роботи працівників Академії, піднесення престижу наукової діяльності в суспільстві, посилення на цій основі ролі та відповідальності науки у справі розв'язання актуальних суспільно значущих соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших проблем, забезпечення належного рівня національної безпеки, зміцнення позицій України на міжнародній арені. Концептуально Закон має ґрунтуватися на вимогах Конституції, відповідних законів України, враховувати багаторічний досвід діяльності Національної академії наук в Україні, а також практику законодавчого регулювання функціонування аналогічних інституцій, наукової і науково-технічної діяльності в інших державах.

Предметом регулювання цього Закону мають бути правовий статус Академії як однієї з найважливіших складових національного багатства України та вищої державної наукової самоврядної організації, правові механізми та гарантії його реалізації; місце Академії у суспільстві, системі формування та реалізації державної політики, насамперед, у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; її відносини з органами державної влади, державними галузевими академіями, закладами освіти, суб'єктами господарювання, науковими громадськими організаціями; принципи діяльності та питання організації управління Академією, що мають особливе значення для забезпечення функціонування Академії як державної наукової самоврядної організації, а також кадрове, інформаційне, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення діяльності Академії, інші найважливіші питання діяльності Академії, що потребують врегулювання на законодавчому рівні та сприяння у їх вирішенні з боку держави.

Не визначені цим Законом питання діяльності Академії, передусім щодо порядку утворення та діяльності її органів управління та установ, їх основні повноваження, механізми взаємодії під час виконання покладених на них повноважень, з урахуванням вимог цього Закону та інших актів законодавства повинні врегулюватися Статутом та іншими внутрішніми нормативними актами Академії, які розробляються і приймаються виходячи зі статусу Академії як державної і водночас самоврядної наукової організації.

Важливими положеннями майбутнього Закону мають стати визначені у ньому принципи діяльності та основні завдання Академії. Зокрема, на нашу думку, Академія має здійснювати свою діяльність на основі таких принципів: конституційності та законності, самоврядності, демократичності, гласності та відкритості, наукової об'єктивності, максимальної інтеграції завдань розвитку суспільства, держави, науки, освіти та виробництва. З метою ефективного розв'язання покладених на Академію завдань, виходячи із загальносуспільних інтересів, її діяльність повинна ґрунтуватися на поєднанні державного регулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності із самоврядністю Академії, творчою ініціативою наукових колективів, свободою та незалежністю ученого у його наукових пошуках та їх результатах.

Під самоврядністю слід розуміти як право Академії відповідно до цього Закону та інших актів законодавства самостійно врегульовувати Статутом Академії та відповідно до нього вирішувати науково-організаційні, фінансово-господарські, кадрові та інші питання її внутрішнього життя, зокрема, щодо порядку формування системи управління, виборних колегіальних органів, визначення структури Академії, обрання членів Академії, напрямів та проблематики досліджень, методологічних засад їх виконання, здійснення міжнародних наукових зв'язків тощо.

Основними завданнями Академії, виходячи з її статусу як вищої державної наукової організації в Україні, у законі слід визначати, зокрема, такі:

- отримання нових фундаментальних знань у галузі природничих, технічних і суспільних наук, підготовка пропозицій щодо їх застосування задля забезпечення сталого розвитку України, ефективного, з урахуванням довгострокових інтересів, розв'язання соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших суспільних проблем;

- координація в установленому порядку фундаментальних наукових досліджень у галузі природничих, технічних і суспільних наук, що виконуються в Україні усіма суб'єктами наукової діяльності, забезпечення діяльності Державної (міжвідомчої) ради з координації фундаментальних досліджень в Україні;

- організація виконання на найвищому рівні відповідно до державних цільових програм і державного замовлення фундаментальних та прикладних наукових досліджень з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, об'єднання з цією метою зусиль учених та фахівців незалежно від основного місця їх роботи;

- участь у формуванні державної політики в усіх сферах суспільного життя, підготовка щорічних національних доповідей з найважливіших проблем в Україні, здійснення незалежних наукових експертиз, оцінок, прогнозів щодо суспільно-політичного, соціально-економічного, науково-технічного, інноваційного і гуманітарного розвитку держави, стану суспільної свідомості, стану та шляхів розв'язання екологічних проблем тощо, розроблення пропозицій з цих питань та рекомендацій щодо їх реалізації, науково-експертна оцінка проектів стратегічних, прогнозних та програмних документів державного рівня (доктрин, концепцій, стратегій тощо) щодо соціального, економічного, екологічного, гуманітарного та національно-культурного розвитку, внутрішньої та зовнішньої політики, наукової, науково-технічної та інноваційної політики, оборони, забезпечення національної безпеки тощо, вивчення громадської думки щодо їх реалізації;

- підготовка з урахуванням світових тенденцій та потреб держави з встановленою Законом періодичністю національної доповіді про стан та перспективи розвитку науки в Україні, яка подається на розгляд Президентові України, Верховній Раді України, Кабінетові Міністрів України для врахування при визначенні державної науково-технічної політики, пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, інноваційної діяльності, формуванні Державного бюджету, вирішенні інших питань розвитку держави. Доповідь широко оприлюднюється;

- вироблення та внесення до Кабінету Міністрів України для подання Верховній Раді України на затвердження пропозицій щодо переліку пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, формування із залученням галузевих академій відповідно до затверджених пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки середньострокових пріоритетних тематичних напрямів фундаментальних досліджень, відповідних державних цільових програм з їх реалізації, проведення оцінки тематики фундаментальних досліджень, виконання яких передбачається науковими установами України, та подання Кабінету Міністрів України пропозиції щодо доцільності фінансування їх виконання за рахунок коштів Державного бюджету України;

- безпосередню участь у вирішенні відповідно до законодавства питань присудження наукових ступенів та вчених звань, забезпечення підготовки науковими установами Академії наукових кадрів вищої кваліфікації;

- виявлення та підтримка утвердження в науковому середовищі талановитих дослідників, сприяння творчому зростанню молодих науковців;

- забезпечення інтеграції наукового потенціалу академій і вищих навчальних закладів, залучення установ та науковців Академії до підготовки фахівців з вищою освітою, поєднання навчального процесу з підготовки фахівців у різних галузях знань з фундаментальними та прикладними науковими дослідженнями, залучення вчених вищих навчальних закладів до виконання Академією фундаментальних, прикладних наукових та науково-технічних досліджень, сприяння підготовці та підвищенню кваліфікації викладацького складу вищих навчальних закладів, а також інших кадрів з вищою освітою, проведення їх стажування на базі відповідних інститутів та інших наукових установ Академії;

- здійснення наукового забезпечення модернізації та інноваційного розвитку економіки України шляхом активізації розроблення і впровадження у виробництво сучасних високих технологій, налагодження на засадах взаємної заінтересованості ефективних науково-технічних, організаційних, фінансових та інших механізмів посилення зв'язків науки з підприємницькою діяльністю, особливо з великим бізнесом, для ефективного впровадження на практиці результатів наукових досліджень, зокрема шляхом створення на великих підприємствах академічних центрів передових технологій, а також участі у створенні інноваційних наукових, виробничих і навчальних комплексів, розроблення та виконання на замовлення бізнесових структур та інших суб'єктів цільових наукових та науково-технічних програм та проектів;

- популяризація науки та наукових досягнень українських учених в Україні та за її межами з метою підвищення престижу наукової діяльності, зміцнення авторитету України;

– сприяння інтеграції вітчизняної науки у світовий науковий простір, розширенню участі наукових установ Академії у міжнародному співробітництві шляхом розвитку співпраці Академії та її інститутів з міжнародними та зарубіжними академіями наук, товариствами та науковими установами, делегування своїх представників до міжнародних наукових рад, комісій та інших міжнародних консультативних органів, надання додаткової підтримки виданню наукових праць вітчизняних учених за кордоном та в Україні іноземними мовами, забезпечення належного захисту та реалізації прав вітчизняних учених на створені ними об'єкти інтелектуальної власності;

– сприяння розвитку діяльності наукових громадських організацій.

Для виконання покладених на Академію завдань, із збереженням існуючих, їй мають бути делеговані більш широкі повноваження, у сфері наукової і науково-технічної діяльності, зокрема, щодо:

– проведення незалежної оцінки тенденцій розвитку вітчизняної та світової науки, технологій, виконання наукових та науково-технічних експертиз, визначення з урахуванням результатів таких оцінок та експертиз в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України, пріоритетних напрямів подальших фундаментальних та прикладних наукових та науково-технічних досліджень в Академії та в цілому в Україні, які затверджуються в установленому законом порядку;

– безоплатного й оперативного одержання в установленому порядку даних державної статистичної звітності та іншої інформації, що перебуває у державній та комунальній власності у розпорядженні відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, для забезпечення ефективної науково-дослідної діяльності інститутів та інших наукових установ Академії і належного виконання покладених на них завдань;

– делегування в установленому порядку представників Академії до рад, комісій, інших консультативних та дорадчих органів, що утворюються Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами, іншими органами виконавчої влади для розроблення пропозицій та розв'язання актуальних проблем у державі, підготовки законопроектів тощо, забезпечення належних умов для ефективної роботи цих представників у таких органах;

– створення з найважливіших проблем суспільного розвитку наукових рад, комісій та інших консультативно-дорадчих та координаційних органів Академії, залучаючи до їх складу в установленому порядку не тільки провідних учених Академії, а й учених з інших наукових установ, вищих навчальних закладів, а також представників заінтересованих державних органів, фахівців незалежно від основного місця їх роботи;

– підготовки та подання Президентові України, Кабінетові Міністрів України проектів законів та інших нормативно-правових актів з питань наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;

– скликання наукових сесій, з'їздів, конференцій тощо для обговорення найважливіших та найбільш актуальних проблем, шляхів їх розв'язання;

– створення в установленому законодавством порядку в структурі Академії вищих навчальних закладів для підготовки фахівців з наукової, науково-технічної діяльності та високотехнологічного виробництва;

– здійснення видавничої та іншої діяльності для поширення наукових знань серед широких верств населення в Україні та за кордоном;

– забезпечення збереження наукового доробку вчених, діячів культури, видатних політичних та громадських діячів у вигляді їх рукописів, креслень, колекцій та інших документів, а також архівних та інших документів установ Академії, які мають особливу наукову, культурну та історичну цінність, проведення їх систематизації та наукових досліджень;

– встановлення та присудження почесних звань, медалей, премій та інших відзнак Академії за видатні наукові досягнення, присвоєння імен видатних учених науковим установам Академії;

– здійснення повноважень щодо управління об'єктами майнового комплексу Академії відповідно до цього та інших законів.

Законом можуть бути визначені ширші права Академії для більш ефективного виконання покладених на неї завдань. Водночас держава має створювати належні умови для виконання законодавчо закріплених завдань Академії, роботи її працівників через відповідне фінансове, правове та інше забезпечення наукової та науково-технічної діяльності установ Академії, пріоритетне задоволення потреб інститутів Академії у новітньому обладнанні для проведення наукових досліджень, запровадження пільгового оподаткування господарських операцій, що здійснюються в межах діючих угод і проектів, які мають науково-дослідний характер та виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва, державних програм та науково-дослідних проектів.

У Законі Академію слід визначити як одного з основних суб'єктів державної наукової, науково-технічної та інноваційної політики. Проекти нормативно-правових актів з питань наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, мають вноситися в установленому порядку лише після обговорення з Академією та погодження нею. При розробленні та виконанні державних програм Академія може бути наділена правом їх замовлення.

Принциповим положенням Закону має стати закріплення у ньому порядку ухвалення Статуту Академії. До внесення у 2011 р. змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» Статут затверджувався найвищим органом Академії – Загальними зборами і реєструвався у Міністерстві юстиції України. Натомість, змінами до вказаного закону передбачено, що Статут Академії приймається Загальними зборами і затверджується Кабінетом Міністрів України. Очевидно, що задля збереження автономії Академії в Законі необхідно передбачити існуючий раніше порядок прийняття Статуту та змін до нього.

Законом слід встановити, що основу кадрового потенціалу Академії складають її члени (академіки та члени-кореспонденти), які обираються на конкурсних засадах Загальними зборами Академії в установленому Статутом Академії порядку довічно, а також врегулювати особливості трудових відносин з ними, порядок їх матеріального забезпечення. Прийняття наукових працівників Академії на роботу здійснюється з числа найбільш кваліфікованих учених та фахівців за результатами конкурсного відбору, порядок проведення якого має визначитися Президією Академії з урахуванням вимог чинного законодавства України. З метою закріплення в установах Академії найбільш кваліфікованих наукових працівників для них у Законі варто передбачити створення державою належних соціально-побутових умов, поліпшення їх пенсійного забезпечення, можливість надання їм житла, у тому числі службового, тощо.

Попри тенденції до скорочення кількості головних розпорядників бюджетних коштів у Законі слід передбачити, що фінансування діяльності Академії здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України окремим рядком зі збереженням за нею статуту головного розпорядника бюджетних коштів. Для фінансування виконання наукових досліджень Академії та інших її завдань можуть використовуватись також кошти місцевих бюджетів, доходи від власної господарської діяльності установ Академії, добровільні внески та благодійна допомога, гранти міжнародних та закордонних організацій, доходи від розміщення на депозитах тимчасово вільних коштів, а також інші кошти відповідно до законодавства.

Пропозиції щодо обсягу фінансування Академії з Державного бюджету України щорічно в установленому порядку мають розроблятися Академією як головним розпорядником бюджетних коштів та подаватися до Кабінету Міністрів України. У Законі слід передбачити довгострокові гарантії забезпечення стабільного фінансування Академії для виконання нею фундаментальних та прикладних наукових досліджень, механізми цільового фінансування та ефективного використання результатів виконаних досліджень. У ньому також необхідно закріпити положення про те, що Академія та підпорядковані їй науково-дослідні інститути, інші академічні наукові організації є неприбутковими установами. Свої власні надходження ці установи можуть самостійно використовувати для виконання своїх статутних завдань згідно з чинним законодавством. Для зберігання таких власних коштів Академії та її наукових установ та розпорядження цими коштами можуть відкриватись рахунки в державних або комерційних банках.

Щодо умов оплати праці наукових працівників Академії, то вони мають передбачати суттєве підвищення їх посадових окладів, середній рівень яких має бути не менш як вдвічі вищим за середній рівень заробітної плати в промисловості. Має бути забезпечено стабільну виплату посадових окладів у повному обсязі протягом усього року з надбавками за стаж наукової роботи, роботу в науковій сфері, доплатами за науковий ступінь та вчене звання, з щорічною матеріальною допомогою на оздоровлення, преміюванням у межах фонду преміювання та економії фонду оплати праці, іншими стимулюючими персональними надбавками та доплатами, що має сприяти закріпленню в Україні наукових кадрів, насамперед тих, які досягають найбільш вагомих наукових результатів і є найбільш перспективними.

У Законі необхідно визначити й особливості управління майном Академії згідно з положеннями чинного Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», за яким нині Академія як суб'єкт управління об'єктами державної власності вирішує питання щодо володіння, користування та розпорядження наданим їй державою майном. Варто також передбачити встановлення Законом з урахуванням вимог Цивільного і Господарського кодексів України та сучасних потреб додаткових дієвих механізмів досягнення ефективного управління таким майном. Водночас мають бути уточнені та конкретизовані діючі механізми для усунення суперечностей, недопущення неправомірного використання та відчуження майна Академії, зокрема, шляхом приватизації, оренди з викупом та за іншими процедурами, включаючи й за претензіями кредиторів. Доцільним вбачається: розширення прав науково-дослідних інститутів Академії з питань управління закріпленням за ними майном; уточнення особливості управління, реалізації та захисту майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, що створюються в наукових установах Академії; розширення прав наукових установ Академії з розпорядження майном, набутих за рахунок власних коштів; запровадження більш жорсткої процедури відчуження земельних ділянок, що знаходяться в користуванні Академії, включаючи й для суспільних потреб.

Також слід встановити, що продаж майна Академії можливий лише на конкурсних засадах з направленням одержаних при цьому коштів, як і у разі відчуження майна Академії в інших випадках, включаючи оптимізацію її майнового комплексу, за рішенням Президії Академії, виключно на розвиток Академії та зміцнення її матеріально-технічної бази.

Прийняття Закону України «Про Національну академію наук України», безумовно, вимагатиме внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», які передбачатимуть насамперед більш чітке визначення статусу Національної академії наук України як вищої наукової державної самоврядної організації в державі, розмежування правового регулювання щодо Національної академії наук та галузевих академій наук, внесення до цього Закону положень щодо особливостей правового режиму діяльності галузевих академій наук, їх статусу та майнового комплексу, порядку управління ним тощо. Необхідним буде також внесення відповідних змін до законів України «Про інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про наукову і науково-технічну експертизу», інших законів, Податкового і Бюджетного кодексів України, інших законодавчих актів у галузі наукової та науково-технічної діяльності з метою узгодження їх положень із Законом України «Про Національну академію наук України».

Важливо зазначити, що кожна країна з урахуванням історичного досвіду та існуючих суспільних потреб самостійно визначає систему правового регулювання науково-технічної діяльності і правовий статус академічних та інших наукових і навчально-наукових установ². Подібні процеси відбуваються на пострадянському просторі у країнах СНД. Україна як незалежна держава задля збереження наукового потенціалу та розвитку наукової і науково-технічної сфери також має рухатись своїм шляхом, включаючи визначення законодавчих основ функціонування даної сфери та статусу її суб'єктів, зокрема, НАН України.

Розробка на основі вищевикладених концептуальних положень і ухвалення Закону України «Про Національну академію наук України», на наш погляд, сприятиме поліпшенню умов для розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, підвищенню її ефективності, забезпеченню кращого використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб суспільства, посиленню наукової обґрунтованості стратегії держави розвитку та підвищенню ролі Національної академії наук України у суспільному житті країни.

¹ Детальніше про це див.: Шемшученко Ю. С., Усенко І. Б., Чехович В. А., Оніщук М. В., Нагребельний В. П. Правовий статус Академії наук України (історія та сучасність). – К.: Наукова думка, 1993. – 301 с.

² Див.: Академії наук країн Європи: у 2-х кн. / НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; редкол.: О. С. Оніщенко (голова) та ін. – К., 2012. – Кн. 1. – 648 с., Кн. 2. – 1140 с.

Резюме

Нагребельний В. П. Правовий статус Національної академії наук України та проблеми його вдосконалення.

На основі аналізу чинного законодавства України про наукову і науково-технічну діяльність та практики його застосування висвітлюються проблемні питання вдосконалення правового статусу Національної академії наук (НАН) України на сучасному етапі. Обґрунтовується необхідність прийняття спеціального закону про НАН України та викладаються його основні концептуальні положення.

Ключові слова: Національна академія наук України, правове регулювання, правовий статус, Статут НАН України, наукова і науково-технічна діяльність.

Резюме

Нагребельный В. П. Правовой статус Национальной академии наук Украины и проблемы его усовершенствования.

На основе анализа действующего законодательства Украины о научной и научно-технической деятельности, а также практики его применения освещаются проблемные вопросы совершенствования правового статуса Национальной академии наук (НАН) Украины на современном этапе. Обосновывается необходимость принятия специального закона о НАН Украины и излагаются его основные концептуальные положения.

Ключевые слова: Национальная академия наук Украины, правовое регулирование, правовой статус, Устав НАН Украины, научная и научно-техническая деятельность.

Summary

Nahrebelny V. The legal status of the National Academy of Sciences of Ukraine and the problems of its improvement.

Based on the analysis of the current legislation of Ukraine on scientific and technological activities, as well as its practical application, highlights the problematic issues of improving the legal status of the National Academy of Sciences (NAS) of Ukraine. The necessity of adopting a special law on the National Academy of Sciences of Ukraine and sets out its main conceptual points

Key words: National Academy of Sciences of Ukraine, legal regulation, legal status, the Charter of the NAS of Ukraine, scientific and technical activity.

Отримано 25.06.2013